

MARZENA RUSKOWSKA

John Paul II University in Białá Podlaska,
Poland

ORCID iD: 0000-0003-3262-6641

**DZIAŁANIA WSPIERAJĄCE
I OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZE
W RODZINNEJ PIECZY ZASTĘPCZEJ –
POTRZEBY A MOŻLIWOŚCI**

**SUPPORTIVE, CARE,
AND EDUCATIONAL ACTIVITIES
IN FOSTER CARE – NEEDS VERSUS
POSSIBILITIES**

ABSTRACT

Objectives: *Analysing the care and educational activities undertaken by foster parents, the support they receive from external institutions (i.e., schools, social welfare institutions), and their actual needs in this respect.*

Material and methods: *Quantitative and qualitative research. First phase – survey research, author's questionnaire. Second phase – case studies, qualitative interviews.*

Results: *The research shows that the basic problems and difficulties diagnosed in children in foster care are related to health, education, or upbringing, which guides the care and educational activities undertaken by foster parents. In their activities, they need help and support from external institutions. The research shows the needs in this respect.*

Conclusions: *Family-based foster care provides a living and developmental environment for children for whom, for various reasons, cannot be raised in their natural families. Family care should meet the child's needs and provide care, education, support, and other services depending on the child's needs. Currently, there is a significant shortage of foster families and family-type children's homes, so it is worth looking at the family-based forms that already exist, the problems and difficulties they report, and the possibilities for supporting them.*

KEYWORDS: *support, mixed methods, care, foster care, upbringing*

ABSTRAKT

Cel pracy: *Przeanalizowanie podejmowanych przez opiekunów zastępczych działań opiekuńczo-wychowawczych, otrzymywanego przez nich wsparcia od instytucji zewnętrznych (tj. szkoła, instytucje pomocy społecznej) oraz realnych potrzeb w tym zakresie.*

Materiał i metody: *Badania ilościowo-jakościowe. Pierwsza faza – badania sondażowe, autorski kwestionariusz ankiety. Druga faza – studia przypadków, wywiad jakościowy.*

Wyniki: *Z badań wynika, iż podstawowe problemy i trudności diagnozowane u podopiecznych środowisk zastępczych mają charakter zdrowotny, edukacyjny bądź wychowawczy, co ukierunkowuje działania opiekuńczo-wychowawcze podejmowane przez opiekunów zastępczych. W swych działaniach potrzebują oni pomocy i wsparcia od instytucji zewnętrznych. Badania pokazują potrzeby w tym zakresie.*

Wnioski: *Rodzinnie formy opieki zastępczej stanowią środowisko życia i rozwoju dziecka niemogącego z jakichś przyczyn wychowywać się w rodzinie naturalnej. Piecza rodzinna powinna zaspokajać potrzeby dziecka oraz realizować działania opiekuńczo-wychowawcze, edukacyjne, wspierające i inne w zależności od potrzeb podopiecznego. Obecnie obserwuje się duży niedobór*

rodzin zastępczych czy rodzinnych domów dziecka, warto zatem przyjrzeć się tym formom rodzinnym, które już funkcjonują oraz zgłaszanym przez nie problemom i trudnościom oraz możliwościom ich wsparcia.

SŁOWA KLUCZOWE: *opieka, wsparcie, wychowanie, badania mieszane, rodzinna piecza zastępcza*

WPROWADZENIE

Problematyka opieki zastępczej wydaje się szczególnie ważna ze względu na zmiany dokonujące się w polskim systemie prawnym, przechodzącym liczne przeobrażenia, a jednocześnie dostosowującym się do standardów europejskich. Piecza zastępcza jest to sieć różnych instytucji i osób, których wspólne działanie ma zapewnić czasową opiekę i wychowanie dzieciom w przypadku niemożności jej sprawowania przez rodziców biologicznych (Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 9 czerwca 2011 r., art. 2.2). Wspomniana ustawa wprowadza podział sposobów sprawowania pieczy zastępczej na formy rodzinne i instytucjonalne. Wśród form rodzinnych należy wymienić: rodziny zastępcze spokrewnione, niezawodowe i zawodowe, w tym zawodowe pełniące funkcję pogotowia rodzinnego i zawodowe specjalistyczne, ponadto także rodzinne domy dziecka (Dz.U.2025.0.49).

Reformy systemu opieki koncentrują się zgodnie z zasadą deinstytucjonalizacji na rozwijaniu rodzinnych form pieczy zastępczej i minimalizowaniu udziału w opiece nad dziećmi instytucji opiekuńczo-wychowawczych (Zmysłowska, 2015, s. 97). Dotychczasowe badania prowadzone wśród podopiecznych form rodzinnych i instytucjonalnych wskazują, że formy pieczy rodzinnej stanowią o wiele korzystniejsze środowisko opiekuńczo-wychowawcze niż nawet najlepiej zorganizowana placówka, która nie jest w stanie w pełni zaspokoić potrzeb dziecka czasowo niemogącego przebywać z rodzicami biologicznymi (Węgierski, 2006; Winogrodzka, 2007; Łuczyński, 2008; Ruszkowska, 2013, 2022; Harewska, Gajewska, 2022). Obecnie obserwuje się duży niedobór rodzin zastępczych czy rodzinnych domów dziecka, na który składa się wiele różnych przyczyn, tj. brak osób młodych chcących zaopiekować się dzieckiem, niewystarczające wsparcie oferowane już

funkcjonującym rodzinom i ich wychowankom, nieadekwatne wynagrodzenia, brak opieki wychnieniowej i wiele innych (Ruszkowska i in., 2024; Zmysłowska, Ruszkowska, 2025). Warto zatem przyrzeć się tym formom rodzinnym, które już funkcjonują i poddać analizom działania wspierające oraz opiekuńczo-wychowawcze podejmowane przez opiekunów zastępczych.

METODOLOGICZNE PODSTAWY BADAŃ WŁASNYCH

Przedmiot badań stanowią działania opiekuńczo-wychowawcze i wspierające podejmowane w rodzinnych środowiskach zastępczych (na przykładzie placówek prowadzonych przez Fundację Happy Kids). Celem badań było przeanalizowanie podejmowanych przez opiekunów zastępczych działań opiekuńczo-wychowawczych, otrzymywanego przez nich wsparcia od instytucji zewnętrznych (tj. szkoła, instytucje pomocy społecznej) oraz realnych potrzeb w tym zakresie.

Główny problem badawczy sformułowano w formie pytania: Jakiego typu działania opiekuńczo-wychowawcze i wspierające podejmowane są w rodzinnych formach pieczy zastępczej prowadzonych przez Fundację Happy Kids? Ponadto postawiono dodatkowe pytania uszczegółowiające podjętą problematykę: Jakie problemy i trudności obserwują opiekunowie zastępczy w funkcjonowaniu dzieci i młodzieży trafiającej pod ich opiekę? Jak kształtuje się współpraca z instytucjami zewnętrznymi w zakresie działań wychowawczych i edukacyjnych? Jakie są oczekiwania opiekunów zastępczych co do pomocy i wsparcia od instytucji zewnętrznych?

Badania miały charakter ilościowo-jakościowy. Zazwyczaj zakłada się, że łączenie podejścia jakościowego i ilościowego wzbogaca wnioski, prowadzi do lepszego i głębszego rozumienia istoty badanych zjawisk niż każde z tych podejść oddzielnie i/lub gdy wykorzystywane są do wzajemnego potwierdzania interpretacji (Bryman, 2006; por. też: Creswell, 2009).

Przyjęta procedura stanowi projekt zintegrowany, w którym zastosowano sekwencyjne badania fazowe (Tashakkori, Teddlie, 2003). Faza pierwsza ilościowa zakłada realizację badań sondażowych, dostarczają one bowiem liczbowego opisu tendencji, postaw lub opinii występujących w populacji na podstawie danych dotyczących próby tej populacji. W badaniach sondażowych

wykorzystany został autorski kwestionariusz wywiadu skategoryzowanego. Jest on bowiem sposobem zbierania danych ilościowych polegającym na zorganizowanym zadawaniu osobom badanym pytań zamieszczonych w kwestionariuszu (Rubacha, 2008). Wykorzystano kwestionariusz skierowany do rodziców zastępczych, składający się głównie z pytań otwartych, umożliwiających szersze wypowiedzi.

Druga faza badań miała charakter jakościowy z wykorzystaniem metody studium przypadku. Robert Stake podkreśla, że studium przypadku jest podejściem skierowanym na odkrycie wyjątkowości i niepowtarzalności (particularity) oraz złożoności (*complexity*) pojedynczego przypadku. Badane przypadki analizuje się w ich naturalnym kontekście społecznym, kulturowym, historycznym i politycznym (Mizerek, 2017). Do pozyskania materiału badawczego wykorzystano wywiady jakościowe. Według Earla Babiego (2008) wywiad jakościowy jest interakcją pomiędzy prowadzącym wywiad a rozmówcą. Prowadzący ma ogólny plan badania, jednak nie jest to konkretny zestaw pytań, które należy zadać w ustalonym porządku. Wywiad można traktować jako rozmowę, w której prowadzący kładzie nacisk na pewne tematy.

Dobór próby oparto na możliwości pozyskania materiału badawczego (zgoda prezesa Fundacji na realizację badania). Według W.J. Paluchowskiego (2010, 2012) kryterium doboru jest w takim przypadku wygoda badacza. W eksploracjach jakościowych o doborze osób biorących udział w badaniach decydują przede wszystkim względy poznawcze. Przypadki wytypowane do badań jakościowych to dwie rodziny zastępcze, które spełniały określone kryteria, możliwe do weryfikacji po realizacji pierwszej fazy (rodzina zastępcza posiada oboje opiekunów – matkę i ojca zastępczego; sprawuje opiekę nad dziećmi w różnym wieku (przedszkolnym, szkolnym); dodatkowo dla porównania uwzględniono przypadki skrajne – duże doświadczenie w roli rodzica zastępczego powyżej 10 lat (rodzina 1) oraz małe doświadczenie poniżej 3 lat (rodzina 2)). Teren badań stanowią placówki rodzinne prowadzone przez Fundację Happy Kids w województwie łódzkim. Fundacja Happy Kids jest organizacją działającą na rzecz dzieci od 2001 r., mającą status OPP od 2004 r. Pod ich opieką znajduje się 18 rodzinnych domów dziecka, w których przebywa maksymalnie po ośmioro dzieci (obecnie to niemal 150 podopiecznych). Jest to jedna z nielicznych w Polsce organizacji o tak dużym,

prawie 25-letnim, doświadczeniu i wiedzy związanej z prowadzeniem rodzinnych środowisk zastępczych (<https://www.happykids.org.pl/fundacja-happy-kids/>).

W badaniu ilościowym udział wzięło 22 rodziców zastępczych (matki i ojcowie). Z pozyskanych danych wynika, iż: średnia wieku opiekunów zastępczych to 40+ (tylko w jednej z badanych rodzin opiekunowie byli młodszy); z kolei jeśli chodzi o staż w zawodzie opiekuna zastępczego, to jest on pełniony głównie przez osoby, które zajmują się pieczą powyżej 10 lat (17 respondentów). Wśród opiekunów zastępczych dominują osoby z wykształceniem wyższym (tylko dwie osoby miały wykształcenie średnie). Opiekunowie w większości przypadków mają także przygotowanie pedagogiczne: 17 respondentów.

Dodatkowo należy nadmienić, iż otrzymano zgodę Komisji Bioetycznej przy Akademii Białskiej im. Jana Pawła II na realizację badań.

DZIAŁANIA OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZE I WSPIERAJĄCE PODEJMOWANE W RODZINNEJ PIECZY ZASTĘPCZEJ W KONTEKŚCIE DIAGNOZOWANYCH PROBLEMÓW I TRUDNOŚCI U ICH PODOPIECZNYCH – ANALIZA BADAŃ WŁASNYCH

Z przeprowadzonych badań ilościowych wynika, iż podstawowe problemy i trudności diagnozowane u podopiecznych środowisk zastępczych mają charakter zdrowotny, edukacyjny bądź wychowawczy. Na pierwszym miejscu wskazywane są problemy zdrowia (szczególnie zdrowia psychicznego), spośród badanych rodzin tylko dwie nie korzystają z pomocy psychiatry, a tylko jedna nie korzysta ze wsparcia psychologicznego. Pomoc innych specjalistów wymieniana jest w zależności od potrzeb, jednak dosyć często wskazuje się neurologa, okulistę, rehabilitanta, logopedę, fizjoterapeutę czy ortodonta. Zdecydowanie rzadziej korzysta się z pomocy: kardiologa, dermatologa, alergologa, pulmonologa, ortopedy. Należy podkreślić, iż każda z badanych rodzin w pierwszej kolejności dba o zdrowie swoich podopiecznych, w każdym jego aspekcie.

Wypowiedzi rozmówców w drugiej fazie jakościowej pozwalają określić, jakiego rodzaju bariery w tym zakresie napotyka w swojej pracy opiekunowie zastępczy: *próbujemy diagnozować dziecko pod kątem medycznym i spotykamy*

się z pierwszą barierą: skierowań od lekarza rodzinnego, o które trzeba się wyklócić. Następnie pozostaje kwestia dostania się do konkretnego specjalisty, i tak np. do okulisty za pół roku, za rok; do neurologa podobnie, a tu jeszcze ortopeda i rehabilitant jest potrzebny (rodzina 1). Należy zaznaczyć, iż opiekunów zastępczych dotyczy taka sama procedura w kwestiach dbałości o zdrowie wychowanka, jak każdego z rodziców, z tą różnicą, że dzieci trafiające do pieczy zazwyczaj są tak zaniedbane zdrowotnie, że zazwyczaj wymagają pomocy wielu specjalistów, i to w możliwie jak najkrótszym terminie.

Podobne problemy zgłasza inna matka zastępcza, która stwierdza, że trafiła do nich sześciolatnia dziewczynka, która bardzo słabo mówiła, praca z logopedą i ćwiczenia w domu pomogły na tyle, by opiekunowie mogli ją zrozumieć. Po zdiagnozowaniu okazało się, że dziecko ma afazję. Kiedy poznane zostały przyczyny, stwierdzono, że na leczenie i terapię są bardzo odległe terminy, a na wizyty prywatne rodziców zastępczych nie stać (rodzina 2).

Przytoczone fragmenty jasno i wyraźnie pokazują złożoność problemów natury zdrowotnej przejawianych przez wychowanków środowisk zastępczych (zazwyczaj liczne potrzeby wynikające z wcześniejszych zaniedbań). Zasadniczą trudność stanowi kwestia dostępu do różnego typu specjalistów (gdzie są odległe terminy konsultacji) oraz ewentualnego finansowania wizyt samodzielnie przez opiekuna (zbyt duże koszty, nieadekwatne do nakładu finansowego na utrzymanie dziecka otrzymywane od państwa). W przypadku dzieci trafiających do pieczy zastępczej ważny jest jak najkrótszy czas pełnego zdiagnozowania i określenia potrzeb, w tym przede wszystkim natury zdrowotnej. Należy podkreślić, iż zazwyczaj rodziny zastępcze otrzymują tylko wyrywkowe informacje o dziecku, to tutaj dopiero się tworzy własną dokumentację wychowanka, w tym również medyczną.

Obok wspomnianych kwestii zdrowia wychowanków nie mniej istotne znaczenie mają trudności edukacyjne wynikające z zaniedbań wyniesionych ze środowisk rodzinnych (tym bardziej, że zazwyczaj dotyczą większości dzieci trafiających do systemu pieczy zastępczej). Z badań ilościowych wynika, że niejednokrotnie dzieci przebywające w pieczy zastępczej wykazują znaczne zaległości edukacyjne, braki w opanowywanym materiale z poszczególnych przedmiotów, najczęściej wyniesione z pierwszych etapów edukacyjnych, przy czym większość problemów łączy się z różnego typu zaburzeniami,

tj. FAS, FASD, ADHD, problemami z koncentracją, bądź stanowi efekt niskiej frekwencji w szkole jeszcze w czasie pobytu we własnej rodzinie biologicznej. Ponadto dzieciom tym towarzyszą opóźnienia intelektualne, różnego rodzaju dysfunkcje i specyficzne trudności, tj. dysgrafia, dysleksja, dysortografia, dyskalkulia. Znaczna część dzieci w związku z tym ma albo orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego, albo też opinię z poradni psychologiczno-pedagogicznej. Zdarzają się też przypadki błędnej diagnozy sytuacji szkolnej dziecka, z którą wychowanek trafia do pieczy zastępczej. Dzieci te niejednokrotnie są diagnozowane jako niepełnosprawne intelektualnie, bądź z pogranicza, albo przypisywane do grupy ryzyka, a one są po prostu zaniedbane edukacyjnie i wymagają ciężkiej pracy.

Z prowadzonych analiz wynika, iż większość dzieci przy dużym wsparciu opiekunów zastępczych otrzymuje promocje do kolejnych klas, osiągając wyniki dostateczne i dopuszczające (choć oczywiście są wyjątki i wyniki poprawiają się dość znacznie). Opiekunowie (rodzina 1 i rodzina 2) zgodnie stwierdzają, że trudno zmobilizować je do nauki. Początkowo odpowiada za to brak wzorców, a później liczne braki i zaległości. Dzieci te charakteryzuje niska samoocena, mała determinacja, łatwo się zniechęcają i wycofują z wykonywania zadania, *irrationalnie nie uczą się, zachowując pozór kontroli nad sytuacją* (rodzina 1).

Badani rodzice za ogromny sukces uważają takie sytuacje, w których wychowanek myśli o edukacji w szkołach policealnych bądź na studiach wyższych (choć te zdarzają się zdecydowanie rzadziej). Najczęściej zadowolają się faktem uzyskiwania przez podopiecznego promocji z klasy do klasy, niemniej jednak zgodnie podkreślają, że kariera edukacyjna, później zawodowa, determinuje powodzenie w życiu osobistym, dlatego też tak duży nacisk kładą na aspekt edukacji. Rodzice zastępczy starają się w swojej pracy opiekuńczo-wychowawczej zadbać przede wszystkim o poprawność relacji ze swoimi wychowanekami, interesują się sprawami dziecka, angażują się w nie. Ważny element, zwłaszcza w kwestii nauki, stanowią jasno sprecyzowane wymagania, stawianie dziecku wyzwań, akceptacja jego poczynań.

Ostatnią grupę trudności stanowią problemy związane z niewłaściwym zachowaniem wychowanek czy to w środowisku szkolnym, czy w rodzinie, w której obecnie przebywają. Wśród najczęściej wymienianych na etapie badań ilościowych znalazły się: nieumiejętność radzenia sobie z własnymi emocjami,

czego konsekwencją są zachowania agresywne, wulgaryzmy, konfabulacje, dodatkowo kradzieże i inne zachowania przestępcze, używki, zachowania ryzykowne, problemy z rówieśnikami.

Osoby sprawujące pieczę rodzinną podkreślają, że starają się uczyć dzieci właściwych zachowań przede wszystkim swoją postawą, rozmowami wychowawczymi przy zachowaniu konsekwencji stosowanych metod wychowawczych. Jednakże efektu nie można oczekiwać od razu, takie działania wymagają zaufania ze strony dziecka i czasu. Jedna z matek stwierdza: *wychowujemy tak jak swoje, zaspokajamy wszystkie potrzeby związane z potrzebami fizjologicznymi, emocjonalnymi, potrzebą bliskości, przytulenia. Ja miałam taki rytuał, że śpiewałam kołysanki dzieciom, zawsze na rękach karmiłam, bo to jest taki czas na bliskość z dzieckiem. Ono musi czuć, że jest z kimś w relacji, kiedy matki biologicznej brakuje, jest matka zastępcza i wszystkie te funkcje musi spełniać (rodzina 1).*

Inny opiekun dodaje, że *traumy, które mają, zerwane więzi, trudne emocje potęgują pewne zachowania, dlatego też dzieci te wymagają przede wszystkim spokoju wewnętrznego, empatii, wyrozumiałości (rodzina 2).* Co ważne, opiekunowie przyznają się, że nie zawsze są w stanie samodzielnie, bez wsparcia z zewnątrz, poradzić sobie ze wszystkimi problemami, stąd też niejednokrotnie szukają pomocy u specjalistów. Jest to niezwykle istotne, bowiem te dzieci trzeba wychować na takich ludzi, którzy będą w stanie później sami utworzyć rodzinę i funkcjonować w społeczeństwie. Jeden z opiekunów zastępczych stwierdza, że *dzieci nie sprawiają trudności wychowawczych, trudności wynikają z ich dysfunkcji, zaburzeń, traum, zaniedbań z wczesnego dzieciństwa, dlatego też analizuję, z czego trudność wynika i jak mogę pomóc dziecku i sobie (rodzina 1).*

Przytoczone wypowiedzi wyraźnie pokazują zaangażowanie, troskę i dużą odpowiedzialność opiekunów zastępczych za powierzone im opiece dzieci, jednocześnie uwidaczniają liczne problemy i trudności, z którymi muszą się zmierzyć w podejmowanych działaniach wychowawczych.

WSPÓŁPRACA OPIEKUNÓW ZASTĘPCZYCH Z INSTYTUCJAMI ZEWNĘTRZNYMI – OCZEKIWANIA A REALNA POMOC I WSPARCIE W ŚWIETLE BADAŃ WŁASNYCH

Z wypowiedzi rodziców zastępczych na etapie badań ilościowych wynika, że ich potrzeby co do pomocy i wsparcia są zróżnicowane i jest ich całe mnóstwo. Na pierwszy plan wysuwa się kwestia współpracy ze środowiskami edukacyjnymi. Szesnastu z dwudziestu dwóch badanych opiekunów stwierdza, że współpraca ze środowiskiem szkolnym nie wygląda dobrze. Z kolei na etapie badań jakościowych jedna z matek zastępczych stwierdza: *nauczyciele w szkołach bardzo często wymagają od nas, aby zrobić coś za nich, szczególnie jak przychodzi nowe dziecko w wieku szkolnym z mnóstwem deficytów, nauczyciele mówią, proszę coś z tym zrobić, proszę pracować z dzieckiem. No i pracujemy, tylko że jeżeli to dziecko ma FAS, jeżeli ma inne obciążenia, jeżeli traumę przeżywa, to trudno się dziecku skupić na nauce, po drugie te zaległości są tak duże, że to wymaga czasu i przestrzeni (rodzina 2).*

Inny opiekun dodaje: *potrzebuję przede wszystkim empatii i zrozumienia ze strony nauczycieli (tyle i aż tyle niestety). Nauczyciele często nie rozumieją, że nadrobienie braków i zaległości wymaga czasu i z naszej strony dużego poświęcenia (rodzina 1). Jeden z ojców zastępczych stwierdza, że ze strony szkoły potrzeba realnej pomocy i współpracy, a nie »przepychania« do następnej klasy, byle się tylko pozbyć problemu (rodzina 2). W skrajnych przypadkach jedna z matek mówi, że: *gdy nauczyciele nie radzą sobie, jestem wzywana do szkoły, abym zabrała podopiecznego do domu (rodzina 2).**

Wypowiedzi te wywołują (być może mylne) wrażenie, że mnóstwo problemów wynika z czystej niewiedzy nauczycieli i niewystarczającego przygotowania do pracy z dziećmi ze środowisk zastępczych, bowiem problemy dzieci z pieczy są zupełnie inne niż problemy dzieci, które wychowują się w rodzinach funkcjonalnych. Marzena Ruszkowska (2022) na podstawie swoich badań realizowanych w środowiskach zastępczych stwierdziła, że podopieczni pieczy zastępczej mają utrudniony start, często są stygmatyzowani i szufladowani przez środowisko szkolne jako dzieci mało zdolne, trudne, niedyscyplinowane. Postulowała ona, aby w kształceniu przyszłych

nauczycieli położyć nacisk na nabycie przez nich umiejętności współpracy ze środowiskami zastępczymi i pracy z ich wychowankami.

Badania ilościowe sporządzone w placówkach prowadzonych przez Fundację Happy Kids pokazały, że zdarzały się także wypowiedzi świadczące o zadowolającej współpracy ze środowiskami edukacyjnymi (sześciu opiekunów), którzy wyraźnie stwierdzali, że widoczne były przypadki niekompetencji i ignorancji, ale nie były one zbyt częste. Wypowiedzi te wynikały z dużego doświadczenia rodziców zastępczych w pełnieniu swej funkcji, wypracowanej pewnej pozycji w środowisku szkolnym i umiejętności radzenia sobie z różnymi problematycznymi sytuacjami.

Z przeprowadzonych badań ilościowych wynika, że we współpracy ze środowiskami szkolnymi ważne miejsce zajmuje kwestia lokalizacji placówki rodzinnej. Zdecydowanie najtrudniejszą sytuację mają opiekunowie mieszkający na terenach wiejskich, których dzieci uczęszczają do małych szkół wiejskich, brak w nich bowiem dostępu do wsparcia psychologa, brakuje też specjalistów, którzy mogliby realizować zalecenia z opinii wydanych przez poradnię psychologiczno-pedagogiczną.

Zatem większość opiekunów uważa, że nie otrzymuje pomocy ze strony środowisk edukacyjnych, a wręcz przeciwnie, to placówki edukacyjne dążą do wyegzekwowania działań wspierających ze strony opiekunów zastępczych, jako lepiej przygotowanych do pracy ze specyficznym podopiecznym (obciążonym licznymi problemami) trafiającym do systemu pieczy zastępczej.

Obok środowisk edukacyjnych należy wymienić instytucje pomocy społecznej, jako te, z którymi na co dzień współpracują opiekunowie zastępczy. Z wypowiedzi ośmiu opiekunów wynika, iż kontakty pomiędzy rodzicami zastępczymi a przedstawicielami instytucji pomocowych kształtują się dobrze i otrzymują oni wystarczające wsparcie (materialne, finansowe, praca z koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej). Jednak pozostałych 14 opiekunów wskazuje różnego typu potrzeby, które niekoniecznie są zaspokajane. Jedna z podjętych kwestii dotyczyła braku niezbędnych informacji o dziecku na etapie przyjmowania go do systemu pieczy zastępczej i przekazywania w ręce opiekunów zastępczych. Kolejny problem zgłasza ojciec zastępczy z rodziny nr 2: *są trudności w kontaktach, traktują nas jak roszczeniowych klientów, a nie partnerów do współpracy*. Z kolei rodzic z rodziny nr 1 stwierdza: *potrafią*

nas kontrolować bez zapowiedzi, nie wspierają potrzeb zwłaszcza tych materialnych, zaś matka zastępcza z rodziny nr 2 dodaje: koordynator wpada bez zapowiedzi, chodzi w butach po pokojach bez pytania i stwierdza, że dzisiaj chce porozmawiać z tym dzieckiem. Ale to dziecko nie ma akurat ochoty rozmawiać z nikim, bo ma gorszy dzień. I my to rozumiemy, ale pani z PCPR – u nie zawsze. Bo ona chce porozmawiać, bo może to dziecko w jakiś sposób jest krzywdzone?. Niektórzy z rodziców na etapie badań ilościowych stwierdzają, że w związku z faktem, że ich organizatorem jest Fundacja, wszelkie instytucje pomocy społecznej zazwyczaj odmawiają im wsparcia.

Instytucje pomocy społecznej powinny oferować opiekunom zastępczym działania wspierające różnego typu (pomoc psychologa, prawnika, koordynatora, pracownika socjalnego) niezależnie od organu nadzorującego. Ich działalność zdecydowanie nie powinna koncentrować się jedynie na czynnościach kontrolno-oceniających. Wielu badaczy problematyki zauważa brak zadowalającego poziomu współpracy instytucji pomocy społecznej, organizatora rodzinnej pieczy zastępczej z opiekunami zastępczymi po umieszczeniu dziecka w pieczy zastępczej, nie wypracowano bowiem modelu tej współpracy (Basiaga, 2015; 2023; Ruszkowska, 2013; Zmysłowska, 2019).

Jednym z mniej dopracowanych obszarów jest sfera relacji pomiędzy opiekunami zastępczymi a rodzinami biologicznymi dzieci. Współpraca z rodzinami pochodzenia jest konieczna, aby opieka zastępcza faktycznie miała charakter tymczasowy, dlatego też opiekunowie zastępczy na etapie badań ilościowych zgodnie stwierdzają, że *powinno się kłaść większy nacisk na rzetelną pracę w kierunku odzyskania dzieci*. Natomiast w przypadku *gdy rodzina nie jest zainteresowana utrzymywaniem kontaktów z dzieckiem, powinny być szybsze terminy w sądach, w kierunku uregulowania sytuacji prawnej dziecka*. Ponadto ten rodzaj współpracy rodzi liczne konflikty, opiekunowie zastępczy uważają, że *nikt ich nie wspiera, w sytuacjach gdy dziecko wchodzi w relacje z rodzicem biologicznym i później przekłada je na relacje w domu, w którym przebywa obecnie (rodzina nr 2)*. Matka zastępcza z rodziny nr 1 dodaje, że *brak kształtowania umiejętności radzenia sobie z problemami psychologicznymi dzieci, do tego jeszcze obarczanie opiekunów problemami rodzin generacyjnych, powodują, że opiekunowie zastępczy czują się przeciążeni, uważają, że są narażeni na szybkie wypalenie zawodowe i potrzebują „superwizji, która*

odciążłyby ich barki i pozwoliłaby efektywniej pracować dalej. Wypracowanie modelu relacji opiekun zastępczy – rodzic generacyjny jest wręcz niemożliwe, bowiem każdy z rodziców jest inny, ma inne podejście do różnych spraw dotyczących dziecka. Niektórzy badacze (Głód, 2019; Ruszkowska, 2017) uważają, że najkorzystniejsza byłaby odpowiednia edukacja i uświadamianie zarówno jednych, jak i drugich rodziców w zakresie ewentualnych przeżyć czy postaw dzieci i młodzieży wobec tych kontaktów. Ważne byłoby zadbanie o odpowiednią współpracę obu rodzin w taki sposób, aby ich działania były ukierunkowane na dobro dziecka.

DYSKUSJA I WNIOSKI

Do pieczy zastępczej trafiają dzieci zaniedbane zdrowotnie, edukacyjnie i wychowawczo, dodatkowo z trudną (często nieuregulowaną) sytuacją rodzinną. Koniecznością zatem staje się przeprowadzenie pełnej, rzetelnej diagnozy dziecka, a następnie kwestia ułatwienia dostępu do pomocy i wsparcia ze strony specjalistów. Tutaj przede wszystkim pomocy psychologów, psychiatrów (w tym dziecięcych), terapeutów, logopedów, rehabilitantów, ale też lekarzy specjalistów, np. neurologów, seksuologów. Niestety te i inne liczne badania prowadzone w środowiskach zastępczych pokazują bardzo ograniczone możliwości dostępu do specjalistycznego wsparcia (Ruszkowska, 2013; Grewiński, Lizut, Rabiej, 2023; Zmysłowska, Ruszkowska, 2025). Brak takiego wsparcia jest więc czynnikiem ryzyka powstania u dzieci problemów emocjonalnych i behawioralnych (Zasępa, Zębrowska, 2023).

Aspekt zdrowia (w tym zdrowia psychicznego) jest niezwykle istotny, jednakże nie mniej ważną rolę odgrywa sytuacja szkolna dziecka, bowiem to ona determinuje plany edukacyjno-zawodowe i przyszłe dorosłe funkcjonowanie. Zazwyczaj usuwanie zaległości i braków w tej sferze stanowi długotrwały proces, który nie zawsze kończy się pomyślnie. Podopieczni środowisk zastępczych najczęściej nie odnoszą zbyt dużych sukcesów w tej sferze, co jasno i wyraźnie pokazują badania m.in. Allison Medlin i Audrey Jaeger (2021), które stwierdziły, że poziom wykształcenia w populacji absolwentów pieczy zastępczej pozostaje wyjątkowo niski. Podopieczni pieczy zastępczej niezwykle rzadko sami z siebie podejmują aktywności intelektualne i rozwijają

je w okresie dorastania (Parkita, 2012; Ruszkowska, Róg, Zmysłowska, 2019), zaś pomoc i wsparcie otrzymywane od opiekunów zastępczych odgrywają istotną rolę i pozwalają na przezwyciężanie trudności i braków wyniesionych ze środowisk rodzinnych. Niniejsze badania pokazują, że zabezpieczenie działań opiekuńczo-wychowawczych, zaspokojenie podstawowych potrzeb dziecka, okazywanie mu miłości, szacunku to podstawowe czynności każdego rodzica zastępczego. Potwierdza to Mihály Csikszentmihályi (2005, s. 164), który uważa, że kluczowym czynnikiem decydującym o tym, jakim człowiekiem stanie się dziecko, gdy dorośnie, jest miłość rodzicielska. Doświadczenie akceptacji, miłości i bezpieczeństwa ze strony rodziców bądź opiekunów sprzyja wyrażaniu uczuć i emocji oraz kształtowaniu pewności siebie.

W sferze edukacyjnej niezwykle istotną rolę obok opiekunów zastępczych odgrywa środowisko szkolne. Badania pokazują liczne trudności związane z odpowiednią współpracą na linii opiekun zastępczy – nauczyciele. Inni badacze (Klimek, 2008; Ruszkowska i in., 2018) zauważają bariery komunikacyjne, rozbieżności oczekiwań, uprzedzenia, brak zrozumienia dla zachowań wychowanków pieczy zastępczej, a niejednokrotnie ich stygmatyzowanie, co oczywiście rzutuje na sytuację szkolną ucznia, nie mobilizuje go do nauki. Można zatem uznać, iż podopieczni pieczy zastępczej nie dość, że nie otrzymali wsparcia we własnej rodzinie biologicznej, nie otrzymują go również w należyтым stopniu w środowisku szkolnym (Schelbe i in., 2019). Przyczyn takiego stanu należy szukać w niewystarczającym przygotowaniu nauczycieli do pracy z wychowankiem środowisk zastępczych, na co zwraca uwagę Van Holen i in. (2021), twierdząc, że osoby pracujące z dziećmi ze środowisk zastępczych (w tym również nauczyciele) powinny być lepiej zaznajomione z problemami, jakie niesie za sobą pobyt dziecka w pieczy zastępczej, aby podejmować działania wspierające proces edukacyjny tych wychowanków.

Opiekunowie zastępczy w swojej pracy opiekuńczo-wychowawczej powinni być wspierani m.in. przez instytucje pomocy społecznej. Współpraca ta zaczyna się w momencie przygotowywania rodziny zastępczej na przyjęcie dzieci i niestety niejednokrotnie po ich umieszczeniu przybiera jedynie charakter kontrolno-oceniający. Zastrzeżenia budzi fakt, że współpraca powinna być oparta na partnerstwie, wsparciu organizacyjnym i ukierunkowana na pomoc (Basiaga, 2023). Te instytucje powinny też partycypować w przygotowaniu

rodziców biologicznych i opiekunów zastępczych na wzajemne kontakty po umieszczeniu dzieci w pieczy zastępczej, a niestety w tych trudnych relacjach opiekunowie pozostawiani są najczęściej bez wsparcia. Stąd zgłaszane są liczne problemy w tej sferze.

Reasumując, nasuwa się jeden wniosek: system pieczy rodzinnej wymaga pilnych rozwiązań międzyresortowych dotyczących wsparcia zarówno dzieci w pieczy, jak i ich opiekunów w codziennym funkcjonowaniu. Na plan pierwszy wysuwa się kwestia zdrowia (w tym zdrowia psychicznego) i związana z nim kwestia szybszego dostępu do lekarzy specjalistów, w tym działań wspierających ze strony psychologów skierowanych do opiekunów zastępczych. Nie mniej istotne znaczenie ma sfera edukacji, gdzie korzystnym rozwiązaniem byłyby zmiany w sposobie kształcenia przyszłych nauczycieli, którzy nie mają wiedzy na temat problemów, jakie dotyczą dzieci w pieczy zastępczej, co powoduje, iż rodzą się trudności na linii szkoła – rodzina zastępcza. Na koniec pozostaje kwestia realnego wsparcia ze strony instytucji pomocy społecznej. Zarówno na etapie przygotowywania rodziny na przyjęcie dzieci, jak i później, po ich umieszczeniu, ważna jest wzajemna wymiana informacji, doświadczeń i traktowanie relacji w sposób partnerski, skoncentrowany na szukaniu rozwiązań.

REFERENCES

- Babbie, E. (2008). *Podstawy badań społecznych*. W. Betkiewicz i in. (tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Basiaga, J. (2023). *Mamy dwie instytucje kontrolujące. Nie mamy instytucji wspierającej: Zawodowi rodzice zastępczy o systemie wsparcia rodzinnej pieczy zastępczej. Pojedyncze studium przypadku. Polityka Społeczna*, 589(4), s. 10–19.
- Basiaga, J. (2015). Zawodowe rodziny zastępcze w lokalnym systemie opieki nad dzieckiem i wsparcia społecznego. *Praca Socjalna*, 2, s. 59–72.
- Bryman, A. (2006). *Mixed methods: A four-volume set*. London: Sage.
- Creswell, J.W. (2009). *Research design: Qualitative, quantitative, and Mixed Methods Approaches*. 3rd ed. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Głód, A.B. (2019). Dylematy młodzieży umieszczonej w rodzinach zastępczych związane z kontaktem z rodzicami biologicznymi bądź jego brakiem. *Praca Socjalna*, 1(34), s. 71–86, <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.2827>.
- Grewiński, M., Lizut, J., Rabiej, P. (2024). *Raport z badań. Ogólnopolska diagnoza w zakresie deinstytucjonalizacji usług społecznych na terenie 16 województw Polski*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Harewska, N., Gajewska, G. (2022). *Profesjonalizacja rodzinnej pieczy zastępczej. Teoria a praktyka*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Klimek, L. (2008). Obraz własnej osoby wychowanków domów dziecka. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 4, s. 32–36.
- Łuczyński, A. (2008). *Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcyjnych*: Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Medlin, A., Jaeger, A. (2021). Foster Kids Capital. *Journal of College Student Development*, 62(2), s. 154–168.
- Mizerek, H. (2017). Studium przypadku w badaniach nad edukacją. Istota i paleta zastosowań. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, s. 9–22.
- Paluchowski, W.J. (2012). Model mieszanych metod, czyli o przyczynach i skutkach pewnej metodologicznej rewolucji. *Przegląd Psychologiczny*, 55(2), s. 113–128.
- Paluchowski, W.J. (2010). Spór metodologiczny czy spór koncepcji – badania ilościowe vs. jakościowe. *Roczniki Psychologiczne*, 13(1), s. 7–22.
- Rubacha, K. (2008). *Metodologia badań nad edukacją*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Ruszkowska, M. (2013). *Diagnoza rodzin zastępczych w obliczu dylematów współczesności*. Warszawa: CRZL
- Ruszkowska, M. (2022). *Instytucjonalna piecza zastępcza wobec zdolnych podopiecznych*. Białą Podlaska: Wydawnictwo Akademii Białskiej Nauk Stosowanych.
- Ruszkowska, M. (2017). Kontakty z rodzicami generacyjnymi podopiecznych rodzin zastępczych. *Praca Socjalna*, 32(1), s. 136–144.

- Ruszkowska, M., Wołosiuk, B., Sobczuk, S., Zdunkiewicz, P. (2018). Współpraca placówek opiekuńczo-wychowawczych z instytucjami edukacyjnymi. *Rozprawy Społeczne*, 12(2), s. 51–56.
- Ruszkowska, M., Zmysłowska, M., Broża, P., Hauser, A. (2024). *Raport Rodzicielstwo zastępcze w Polsce – wyzwania i rozwiązania*. Łódź: Fundacja Happy Kids https://www.happykids.org.pl/wp-content/uploads/2024/03/raport_rodzicielstwo_zastepcze_happy_kids_2024.pdf (data dostępu 22.10.2025).
- Schelbe, L., Day, A., Geiger, J.M., Piel, M.H. (2019). The state of evaluations of campus-based support programs serving foster care alumni in higher education. *Child Welfare*, 97(2), s. 23–40.
- Tashakkori, A., Teddlie, Ch. (2003). (red.). *Handbook of mixed methods in social and behavioral research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 9 czerwca 2011 roku – Dz.U.2025.0.49.
- Van Holen, F., Van Hove, L., Clé, A., Verheyden, C., Vanderfaeillie, J. (2021). How do foster children placed in long-term family foster care experience school?. *Developmental Child Welfare*, <https://doi.org/10.1177/25161032211013819>.
- Węgiński, Z. (2006). *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*. Toruń: Wydawnictwo Akapit.
- Winogrodzka, L. (2007). *Rodziny zastępcze i ich dzieci*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Zasępa, E., Zębrowska, I. (2023). Problemy emocjonalne i behawioralne u dzieci i młodzieży wychowywanych w rodzinach zastępczych. *Psychologia Rozwojowa*, 28(3), s. 29–40, <https://doi.org/10.4467/20843879PR.23.009.19699>.
- Zmysłowska, M. (2015). *Back baby boom – nowe zagrożenie w pieczy zastępczej?* W: K. Białobrzaska, C. Kurkowski (red.), *Zagrożone człowieczeństwo. W poszukiwaniu i rozwijaniu sił społecznych w środowiskach życia człowieka*, t. IV (s. 97–108). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Zmysłowska, M., Ruszkowska, M. (2025). Obraz współczesnego rodzicielstwa zastępczego – w opinii społecznej i oczami ekspertów. *Journal of Modern Science*, 1(61), s. 220–240, DOI: <https://doi.org/10.13166/jms/202361>.
- Zmysłowska, M. (2019). Zawody związane ze sferą usług socjalnych w systemie pieczy zastępczej – bariery w ich funkcjonowaniu. *Rozprawy Społeczne*, 13(4), s. 58–69, <https://doi.org/10.29316/rs/115048>.

STRONY INTERNETOWE:

<https://www.happykids.org.pl/fundacja-happy-kids/> (data dostępu 22.10.2025).